

Sygn. akt I UK 175/18

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 12 września 2019 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Krzysztof Staryk (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Jolanta Frańczak

SSN Zbigniew Korzeniowski

w sprawie z odwołania S. S. i S. X. reprezentowanej przez przedstawiciela
ustawowego matkę K. S.

przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych [...] Oddziałowi w Ł.

o rentę rodzinną,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy i Ubezpieczeń

Społecznych w dniu 12 września 2019 r.,

skargi kasacyjnej odwołujących się od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)

z dnia 23 stycznia 2018 r., sygn. akt III AUa (...),

**uchyla zaskarżony wyrok i sprawę przekazuje Sądowi
Apelacyjnemu w (...) do ponownego rozpoznania i orzeczenia o
kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Wyrokiem z dnia 23 stycznia 2018 r., sygn. akt III AUa (...), Sąd Apelacyjny
w (...) – w sprawie z odwołania S. S. oraz S. X., reprezentowanej przez
przedstawiciela ustawowego K. S., przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych

[...] Oddziałowi w Ł. (dalej również jako: ZUS) – oddalił apelację odwołujących się od wyroku Sądu Okręgowego – Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w S. z dnia 4 października 2016 r., sygn. akt IV U (...), oddalającego odwołanie od decyzji organu rentowego z dnia 12 maja 2016 r., w której ZUS odmówił K. S. prawa do renty rodzinnej dla dzieci: S. i S. po zmarłym w dniu 1 stycznia 2016 r. R. S. , ponieważ zgon nastąpił po upływie 18 miesięcy od ustania ostatniego okresu składkowego, jakim było pobieranie zasiłku dla bezrobotnych do 20 grudnia 2013 r.

Sąd Okręgowy ustalił, że R. S. (ur. [...]) był mężem K. S. i zmarł [...] W chwili śmierci nie miał ustalonego prawa do renty ani emerytury. Od 13 czerwca 2013 r. do 27 lutego 2014 r. R. S. był zarejestrowany jako bezrobotny w Powiatowym Urzędzie Pracy w P., ale z prawem do zasiłku tylko od 21 czerwca 2013 r. do 20 grudnia 2013 r. W okresie od 28 lutego 2014 r. do 21 lipca 2015 r. R. S. odbywał karę pozbawienia wolności i podczas jej odbywania w okresie od 16 marca 2015 r. do 21 lipca 2015 r. pracował nieodpłatnie. Od 23 lipca 2015 r. do 20 września 2015 r. R. S. był zarejestrowany jako bezrobotny w Powiatowym Urzędzie Pracy w P. , ale bez prawa do zasiłku. R. S. miał łącznie 17 lat, 1 miesiąc i 29 dni okresów składkowych, w tym w dziesięcioleciu przed zgonem ([...] do [...]) - 7 lat, 4 miesiące i 15 dni.

Sąd Apelacyjny – powołując się na przepisy art. 57 ust. 1 i ust. 2, art. 58 ust. 1 pkt 5, art. 65 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (aktualnie jednolity tekst: Dz.U. z 2018 r., poz. 1270ze zm.; dalej również jako: ustawa emerytalna) - uznał, że R. S. był w dacie śmierci całkowicie niezdolny do pracy oraz spełnił warunek stażu rentowego 5 lat w dziesięcioleciu przed zgonem, jednak zarówno z uzasadnienia zaskarżonej decyzji, jak i z karty przebiegu zatrudnienia wynika, że udowodnił tylko 17 lat, 1 miesiąc i 29 dni okresów składkowych i nieskładkowych (w tym 16 lat, 10 miesięcy i 14 dni okresów składkowych oraz 3 miesiące i 15 dni okresów nieskładkowych); zamiast 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych, co umożliwiłoby uwzględnienie apelacji bez badania daty niezdolności do pracy. Brak tych przesłanek oznacza, że dla nabycia prawa do renty mąż wnioskodawczyni musiał spełnić warunek z art. 57 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej (powstanie niezdolności do pracy nie później niż w ciągu 18 miesięcy od ustania tych okresów, *ad casum*

liczonych od 20 grudnia 2013 r.). Wymagane 18 miesięcy upłynęło więc w dniu 20 czerwca 2015 r.). Sąd uznał, że całkowita niezdolność do pracy powstała w dniu 1 stycznia 2016 r. R. S. zmarł nagle i niespodziewanie, a w toku postępowania sądowego nie były podnoszone żadne argumenty odnośnie stanu jego zdrowia poza tym, że śmierć oznacza, że był niezdolny do pracy.

Sąd nie uwzględnił jako składkowego albo nieskładkowego okresu zarejestrowania R. S. w Powiatowym Urzędzie Pracy bez prawa do zasiłku od 23 lipca 2015 r. do 20 września 2015 r. Zgodnie z treścią art. 6 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej, okresem składkowym jest okres opłacania składek na ubezpieczenie społeczne w wysokości określonej, między innymi, w przepisach o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu. Takim okresem jest więc okres pobierania zasiłku dla bezrobotnych na podstawie przepisów ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu. Zgodnie z art. 79 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy okresy pobierania zasiłku wlicza się do okresów składkowych w rozumieniu przepisów o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Zgodnie z treścią art. 6 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych obowiązkowo ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym podlegają osoby fizyczne, które na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej są: osobami pobierającymi zasiłek dla bezrobotnych. W sytuacji, gdy w okresie od 23 lipca 2015 r. do 20 września 2015 r. R. S. nie pobierał zasiłku dla bezrobotnych, to okres ten nie może zostać uwzględniony ani jako okres składkowy, ani jako okres nieskładkowy. Powołany w apelacji wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 sierpnia 2009 r., II UK 404/08, dotyczył stanu faktycznego opisanego w art. 6 ust. 2 pkt 6 ustawy emerytalnej i nie może mieć zastosowania w niniejszej sprawie.

Sąd Apelacyjny uznając, że niezdolność zmarłego do pracy powstała 1 stycznia 2016 r., a zatem po upływie 18 miesięcy od ustania ostatniego okresu, o którym mowa w art. 57 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, stwierdził, iż dzieci zmarłego: S. i S. nie mogą nabyć prawa do rety rodzinnej po ojcu R. S. .

Powyższy wyrok Sądu Apelacyjnego odwołujący się zaskarżyli skargą kasacyjną. Skargę oparto na obydwu podstawach określonych w art. 398³ § 1 pkt 1

i 2 k.p.c. W ramach pierwszej podstawy (art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c.) zarzucono naruszenie:

a) art. 14 ust. 1 pkt 1-5 ustawy emerytalnej przez jego niezastosowanie i zaniechanie ustalenia daty powstania niezdolności do pracy R. S. pomimo dysponowania przez ZUS wiedzą odnośnie złego stanu zdrowia R. S., co winno skutkować podjęciem działań mających na celu ustalenie faktycznej daty powstania u R. S. niezdolności do pracy, w tym przede wszystkim powołaniem lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych celem dokonania oceny niezdolności do pracy, jej stopnia, oraz m.in. ustalenia daty jej powstania;

b) art. 65 ust. 1 w zw. z art. 57 ust. 1 pkt 3 ustawy o emeryturach i rentach z FUS przez ich niewłaściwe zastosowanie skutkujące odmową przyznania renty rodzinnej, pomimo spełnienia przez R. S. w chwili śmierci warunków, od których ustawa uzależnia jej przyznanie;

c) art. 2 oraz art. 67 ust. 1 i 2 Konstytucji RP przez odmowę udzielenia zabezpieczenia społecznego w postaci renty rodzinnej pomimo spełniania przez R. S. warunków, od których ustawa uzależnia jej przyznanie.

W ramach podstawy procesowej (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.) zarzucono naruszenie:

- art. 217 § 1 i 3 k.p.c. w związku z art. 232 zdanie 2 k.p.c. w związku z art. 233 k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c. przez pominięcie dowodu z opinii biegłego celem ustalenia daty powstania niezdolności do pracy R. S., pomimo że R. S. był uzależniony od alkoholu i cierpiał m.in. na padaczkę alkoholową już w roku 2013, w związku z czym zaistniała konieczność ustalenia wcześniejszej daty powstania niezdolności do pracy R. S. aniżeli przyjął to ZUS Oddział [...] w Ł.;

- art. 328 § 2 k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c. przez pominięcie w uzasadnieniu zaskarżonego orzeczenia podstaw faktycznych oraz prawnych wydanego rozstrzygnięcia jak też niewskazanie przyczyn, dla których niektórym dowodom zebrany w sprawie odmówiono wiarygodności, co uniemożliwia kontrolę kasacyjną orzeczenia;

- art. 379 pkt 5 k.p.c. w związku z faktem, że skarżący mieli faktycznie znacznie ograniczoną możliwość obrony swoich praw przed sądem odwoławczym, albowiem nie dysponowali jakąkolwiek wiedzą merytoryczną, która pozwoliłaby im

na obronę swego stanowiska, podnoszonych zarzutów, tym bardziej w sytuacji, w której K. S. została wprowadzona w błąd przez pracowników Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w toku rozpoznania wniosku o przyznanie renty rodzinnej odnośnie braku możliwości ustalenia wcześniejszej daty powstania niezdolności do pracy.

Skarżący wniesli o uchylenie zaskarżonego wyroku Sądu drugiej instancji i poprzedzającego go wyroku Sądu pierwszej instancji oraz przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu w S. oraz o zasądzenie od Zakładu Ubezpieczeń Społecznych [...] Oddział w Ł. na rzecz skarżących kosztów postępowania kasacyjnego, w tym kosztów zastępstwa procesowego według norm przepisanych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna jest częściowo uzasadniona.

Zgodnie z zasadą kontradyktoryjności ciężar dowodu spoczywa na stronach postępowania cywilnego. To one, a nie sąd, są wyłącznym dysponentem toczącego się postępowania i one wreszcie ponoszą odpowiedzialność za jego wynik. Strona, która nie przytoczyła wystarczających dowodów na poparcie swoich twierdzeń, ponosi ryzyko niekorzystnego dla siebie rozstrzygnięcia, o ile ciężar dowodzenia co do tych okoliczności na niej spoczywał, sąd zaś powinien wyciągnąć ujemne konsekwencje z braku udowodnienia faktów przytoczonych na uzasadnienie żądań lub zarzutów.

Art. 232 zdanie drugie k.p.c. należy interpretować w ścisłym powiązaniu ze zdaniem pierwszym tego przepisu. Stanowi on istotny wyjątek od zasady kontradyktoryjności i wynikającego z niej ciężaru dostarczenia dowodów przez strony. Należy ponadto pamiętać, że przeprowadzenie konkretnego dowodu przez sąd z reguły jest korzystne dla jednej ze stron, co może prowadzić do naruszenia zasady równości. Sytuacja taka jednak nie występuje, gdy po jednej stronie występuje instytucja państwowa, dysponująca wykwalifikowaną kadrą prawniczą, a po drugiej stronie - mieszkająca w bardzo małej miejscowości matka samotnie wychowująca dwoje małych dzieci, występująca w procesie o rentę rodzinną bez profesjonalnego pełnomocnika, w sposób nieporadny. Sąd, jeśli stwierdzi nieudolne

postępowanie jednej ze stron procesowych, powinien w pierwszej kolejności skorzystać z uprawnień wynikających z art. 5 k.p.c., tzn. udzielić stronie występującej w sprawie bez adwokata niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych w zakresie postępowania dowodowego. Powinien to uczynić w sposób nienasuwający podejrzeń co do bezstronności. Sąd w zawilej sprawie ma prawo sugerować stronie ustanowienie fachowego pełnomocnika procesowego. Sąd, biorąc pod uwagę rozkład ciężaru dowodu (art. 6 k.c.), zobowiązany jest do wyczerpującego zadawania pytań na rozprawie, dopiero gdy i te środki nie wystarczą – może dopuścić dowody z urzędu.

W myśl bowiem art. 212 § 1 i 2 k.p.c. Sąd na rozprawie przez zadawanie pytań stronom dąży do tego, aby strony przytoczyły lub uzupełniły twierdzenia lub dowody na ich poparcie oraz udzieliły wyjaśnień koniecznych dla zgodnego z prawdą ustalenia podstawy faktycznej dochodzonych przez nie praw lub roszczeń. W ten sam sposób sąd dąży do wyjaśnienia istotnych okoliczności sprawy, które są sporne. W razie uzasadnionej potrzeby przewodniczący może udzielić stronom niezbędnych pouczeń, a stosownie do okoliczności zwraca uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika procesowego.

Mając na względzie okoliczności sprawy, objęte skargą kasacyjną, Sąd Najwyższy uznał, że stosownie do art. 5 oraz art. 212 § 2 k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c. Sąd Apelacyjny w (...) powinien był w drodze pytań kierowanych do K. S. ustalić, jaka była przyczyna śmierci R. S., a zwłaszcza, czy powiązana była z chorobą. Nie były wystarczające ustalenia, że śmierć nastąpiła nagle i niespodziewanie. Skarga kasacyjna sugeruje, że przyczyną śmierci R. S. była długotrwała choroba alkoholowa, która istniała już w okresie wskazanym w art. 57 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej. W takiej sytuacji Sąd Apelacyjny mógł albo udzielić stronom występującym w sprawie bez adwokata lub radcy prawnego niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych (na przykład konieczności złożenia do akt niezbędnej dokumentacji lekarskiej i złożenia wniosku o dopuszczenie dowodu z opinii biegłego lekarza) lub zwrócić uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika procesowego. Zgodnie z art. 232 zdanie drugie k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c. oraz art. 382 k.p.c., sąd drugiej instancji mógł też z urzędu dopuścić dowód niewskazany przez stronę. Wprawdzie - co do zasady sąd drugiej instancji także w

sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych - nie ma obowiązku przeprowadzenia dowodów z urzędu (por. wyroki Sądu Najwyższego; z dnia 17 stycznia 2002 r., II UKN 732/00, OSNP 2003 nr 20, poz. 502; z dnia 8 stycznia 2008 r., I UK 193/07, OSNP 2009 nr 3-4, poz. 52), gdyż także w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych postępowanie jest kontradiktoryjne, oparte na sporze między odwołującym się od decyzji organu rentowego i organem rentowym, jednak Sąd powinien podjąć z urzędu inicjatywę dowodową w szczególnych przypadkach, do których zalicza się między innymi sytuacje, gdy stronie działającej bez adwokata lub radcy prawnego grozi naruszenie interesu podlegającego szczególnej ochronie, wobec niepodjęcia przez nią właściwych czynności, mimo stosownych pouczeń sądu (por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 19 maja 2000 r., III CZP 4/00, OSNC 2000 nr 11, poz. 195). Niekiedy z uwagi na interes publiczny (zawsze występujący w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych) uprawnienie dotyczące dopuszczenia dowodu z urzędu przez sąd przeradza się w jego obowiązek (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 stycznia 2007 r., V CSK 377/06, OSP 2008 nr 1, poz. 8). Z tych przyczyn nie jest wyłączone dopuszczenie przez sąd z urzędu dowodu, który ma na celu ustalenie niezdolności do pracy, jako przesłanki prawa do renty (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2006 r., II UK 43/06, OSNP 2007 nr 19-20, poz. 293).

Skarżąca trafnie więc zarzuca w skardze kasacyjnej, że Sądy obu instancji nie podjęły z urzędu inicjatywy w celu wyjaśnienia wyżej wskazanych kwestii, co miało wpływ na nieprawidłową subsumpcję art. 65 ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.

Mając na względzie przedstawione okoliczności, Sąd Najwyższy, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 oraz art. 108 § 2 k.p.c., orzekł jak w wyroku.